

ศึกษาความเชื่อในประเพณีลอยกระทงตามแนวทางพระพุทธศาสนา

The study of beliefs associated with the Loy Krathong tradition according to Buddhism

พระมหาภูวนาถ อรุณเมธี (ขอพบสุข)*

Phramaha Phuwanat Arunamaite (Khophobsuk)

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

Email: Pwanatbanktop@gmail.com

Received: November 28, 2023

Revised: February 15, 2024

Accepted: October 03, 2024

บทคัดย่อ

ประเพณีลอยกระทง เป็นเทศกาลของกลุ่มชาติพันธุ์ไทตะวันตกเฉียงใต้รวมทั้งประเทศไทย ตรงกับวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ ตามปฏิทินจันทรคติไทย ประเพณีนี้กำหนดขึ้นเพื่อเป็นการบูชาพระพุทธรูป พระพุทธบาท พระอุปัชฌาย์ สะเดาะเคราะห์และขอขมาต่อพระแม่คงคา ประเพณีลอยกระทงนี้จึงสามารถนับได้ว่าเป็นวัฒนธรรมประเพณีที่ได้รับอิทธิพลสืบ ๆ กันมาแล้วนำมาปรับให้เข้ากับเชื่อวัฒนธรรมวิถีชีวิตของคนในพื้นที่นั้นๆ โดยการศึกษานี้มีวัตถุประสงค์ ๒ ประการ คือ (๑) เพื่อศึกษาความเป็นมาของประเพณีลอยกระทง (๒) เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ของประเพณีลอยกระทงกับคำสอนทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นการศึกษาเชิงเอกสาร ค้นคว้าหาข้อมูลนำมาเรียบเรียงและนำเสนอต่อสาธารณชนต่อไป

จากการศึกษาพบว่า การลอยกระทงที่มีความเชื่อโยงกับพระพุทธศาสนามีหลายตำนานนับตั้งแต่ตำนานกาเหว่า ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะอุบัติขึ้นพระองค์แรก ต่อมาในกวีนิพนธ์การบูชาพระจุฬามณีที่เป็นที่บรรจุพระเกศาธาตุ บูชาพระพุทธรูปในเมืองบาดาลอันเป็นที่อยู่ของพญานาค บูชาพระอุปัชฌาย์ที่จำพรรษาอยู่การอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้าองค์ต่อไป คติความเชื่อเหล่านี้มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น คุณค่าของประเพณีลอยกระทงในพระพุทธศาสนาโดยสรุปได้ ๓ ประการ คือ (๑) นึกถึงคุณประโยชน์ของน้ำที่ตนได้ใช้ (๒) ตอบแทนพระคุณด้วยการบูชา (๓) ขอภัยในการกระทำเคยได้ล่วงเกิน อันเป็นส่วนหนึ่งของการแสดงออกถึงความกตัญญูต่เวที ชี้ให้เห็น การแสดงออกถึงความกตัญญูต่เวทีตามธรรม

* พระมหาภูวนาถ อรุณเมธี (ขอพบสุข) Phramaha Phuwanat Arunamaite (Khophobsuk) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

เป็นสำคัญ อันเป็นคุณธรรมที่แฝงอยู่กับวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามนอกเหนือจากการได้บูชาสักการะพระพุทธเจ้า

คำสำคัญ : ความเชื่อ; ประเพณี; ลอยกระทง; พระพุทธศาสนา

Abstract

Loy Krathong is a tradition of ethnic groups in Southeast Asia, including Thailand. It falls on the 15th day of the waxing moon of the 12th lunar month of the Thai calendar. This tradition is held to worship the footprint of the Lord Buddha and Phra Upakut, to ward off bad luck, and to ask for forgiveness from the Goddess of Water. Therefore, Loy Krathong is considered a cultural tradition that has been influenced and adapted to be consistent with the beliefs, cultures, and ways of life of people in that area. This study has two objectives: (1) to study the history of Loy Krathong and (2) to study the relationship between Loy Krathong and Buddhist teachings. This is a documentary study, which involves researching and collecting data to present to the public. The act of floating Krathong, which is deeply connected to Buddhist beliefs, is rooted in several legends, including the story of the white crow, dating back to a time before the first Buddha's appearance. This includes the practice of worshipping the Cula Mani stupa, where enshrine the Buddha's hair relic, and venerating the Buddha's footprint in the underworld, the realm of the Naga (serpent beings). Worshipping Phra Upakut, who resides in anticipation of the next Buddha's emergence, is another belief deeply connected to Buddhism. All these practices are intertwined with Buddhist teachings. The significance of the Loy Krathong tradition in Buddhism can be summarized in three aspects: (1) Reflecting on the benefits of the water one has used (2) Repaying this kindness through worship and (3) Apologizing for any offenses committed, as part of expressing gratitude and respect. Point out that it is important to express gratitude and gratitude. This is a morality that is embedded in good culture and traditions in addition to worshipping the Buddha.

Keywords: Belief; Tradition; Loy Krathong; Buddhism

บทนำ

ประเพณีที่ถือได้ว่าเป็นอีกหนึ่งเอกลักษณ์ของสังคมได้ที่สืบทอดกันมานับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันนั้นคือ การลอยกระทง เป็นประเพณีที่มีมาแต่โบราณ แต่ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าปฏิบัติกันมาแต่เมื่อไร เพียงแต่ท้องถิ่นแต่ละแห่งก็จะมีจุดประสงค์และความเชื่อในการลอยกระทงแตกต่างกันไป เช่น ในเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ก็จะเป็นการบูชาพระเกศแก้วจุฬามณีบนสรวงสวรรค์ชั้นดาวดึงส์^๑ เป็นการบูชารอยพระพุทธบาท ๓ หาดทรายริมฝั่งแม่น้ำนัมมทา ซึ่งปัจจุบันคือแม่น้ำแควพุกททาในอินเดีย หรือต้อนรับพระพุทธเจ้าในวันเสด็จกลับจากเทวโลกเมื่อครั้งไปโปรดพระพุทธมารดา^๒ นอกจากนี้ ก็ยังมีวัตถุประสงค์เพื่อบูชาพระอุปคุตเถระที่บำเพ็ญบริกรรมคาถาในท้องทะเลลึกหรือสะดือทะเล^๓ บางแห่งก็ลอยกระทงเพื่อบูชาเทพเจ้าตามความเชื่อของตน บางแห่งก็เพื่อแสดงความขอบคุณพระแม่คงคาซึ่งเป็นแหล่งน้ำให้มนุษย์ได้ใช้ประโยชน์ต่าง ๆ รวมทั้งขอมาที่ใดสิ่งสิ่งปฏิกูลลงไป ส่วนบางท้องถิ่นก็จะทำเพื่อระลึกถึงบรรพบุรุษที่ล่วงลับ หรือเพื่อสะเดาะเคราะห์ ลอยทุกข์โศกโรคภัยต่าง ๆ และส่วนใหญ่ก็จะอธิษฐานขอสิ่งที่ดีตนปรารถนาไปด้วย^๔ ในหนังสือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์หรือตำนานนางนพมาศ ซึ่งเป็นพระสนมเอกของพระมหาธรรมราชาลิไทยหรือพระร่วงแห่งกรุงสุโขทัย ได้กล่าวถึงวันเพ็ญเดือนสิบสองว่าเป็นเวลาเสด็จประพาสลำน้ำตามพระราชพิธีในเวลากลางคืน และได้มีรับสั่งให้บรรดาพระสนมนางในทั้งหลายตกแต่งกระทงประดับดอกไม้ธูปเทียนนำไปลอยน้ำหน้าพระที่นั่ง ในคราวนั้นท้าวศรีจุฬาลักษณ์หรือนางนพมาศ พระสนมเอกก็ได้คิดประดิษฐ์กระทงเป็นรูปดอกบัวมุกขึ้น ด้วยเห็นว่าเป็นดอกบัวพิเศษที่บานในเวลากลางคืนเพียงปีละครั้งในวันดังกล่าว สมควรทำเป็นกระทงแต่งประทีป ลอยไปถวายสักการะรอยพระพุทธบาท เมื่อพระร่วงเจ้าได้ทอดพระเนตรเห็นก็รับสั่งถามถึงความหมาย นางก็ได้ทูลอธิบายจนเป็นที่พอพระราชหฤทัย พระองค์จึงมีพระราชดำรัสว่า “แต่นี้สืบไปเบื้องหน้าโดยลำดับ กษัตริย์ในสยามประเทศถึงกาลกำหนดนักขัตฤกษ์ วันเพ็ญเดือน ๑๒ ให้นำโคมลอยเป็นรูปดอกบัว อุทิศสักการบูชาพระพุทธบาทนัมมทานที トラบเท่ากัลปาวสาน” ด้วยเหตุนี้ เราจึงเห็นโคมลอยรูปดอกบัวปรากฏมาจนปัจจุบัน^๕ จากที่

^๑ ศรีศักร วัลลิโภดม, “เผาเทียนเล่นไฟ”, ใน สารานุกรมสุโขทัยศึกษา (เล่ม ๒ ผ - ฮ), (นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ๒๕๓๙), หน้า ๕ - ๖.

^๒ อาพันชนิตย์ ศิยานนท์, “ประเพณีลอยกระทง, ใน วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี, (คณะโบราณคดี : มหาวิทยาลัยศิลปากร ๒๕๒๑)”, หน้า ๑๗-๑๘.

^๓ มณี พยอมยงค์, ประเพณีสิบสองเดือนล้านนา, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (เชียงใหม่: ส. ทรัพย์การพิมพ์, ๒๕๔๓), หน้า ๑๔.

^๔ ภิญโญ จิตต์ธรรม, “ลอยเคราะห์”, ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ เล่ม ๔, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๙), หน้า ๓๓๓๕.

^๕ กรมศิลปากร, นางนพมาศ หรือ ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ภาคีประติมากรรม, ๒๕๐๘), หน้า ๗.

กล่าวมาข้างต้นว่า การลอยกระทงในแต่ละท้องถิ่นก็มาจากความเชื่อ ความศรัทธาที่แตกต่างกัน บางแห่งก็มีตำนานเล่าขานกันต่อ ๆ มา ดังตัวอย่างเช่น เรื่องแรก ว่ากันว่า การลอยกระทง มีต้นกำเนิดมาจากพระพุทธศาสนานั้นเอง กล่าวคือ ก่อนที่พระพุทธองค์จะตรัสรู้เป็นสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ประทับอยู่ใต้ต้นโพธิ์ใกล้แม่น้ำเนรัญชรา กาลวันหนึ่ง นางสุชาดาอุบาสิกาได้ให้สาวใช้นำข้าวมธุปายาส (ข้าวกวน/หุงด้วยน้ำผึ้งหรือน้ำอ้อย) ใส่ถาดทองไปถวาย เมื่อพระองค์เสวยหมดแล้ว ก็ทรงตั้งสัตยาธิษฐานว่า ถ้าหากวันใดจะสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า ก็ขอให้ถาดลอยทวนน้ำ ด้วยแรงสัตยาธิษฐานและบุญญาภิหาร ถาดก็ลอยทวนน้ำไปจนถึงสะดือทะเล แล้วก็จมไปถูกขนดหางพระยานาคผู้รักษาบาดาล พระยานาคตื่นขึ้นพอเห็นว่าเป็นอะไร ก็ประกาศก้องว่า บัดนี้ได้มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลกอีกองค์แล้ว ครั้นแล้วเทพยดาทั้งหลายและพระยานาคก็พากันไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า และพระยานาคก็ได้ขอให้พระพุทธองค์ประทับรอยพระบาทไว้บนฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา เพื่อพวกเขาจะได้ขึ้นมาถวายสักการะได้ พระองค์ก็ทรงทำตาม ส่วนสาวใช้ก็นำความไปบอกนางสุชาดา ครั้นถึงวันนั้นของทุกปี นางสุชาดาก็จะนำเครื่องหอมและดอกไม้ใส่ถาดไปลอยน้ำเพื่อไปนมัสการรอยพระพุทธรูปเป็นประจำเสมอมา และต่อ ๆ มา ก็ได้กลายเป็นประเพณีลอยกระทงตามที่เห็นกันอยู่ในปัจจุบัน^๖

ฉะนั้น จากเรื่องข้างต้น จะเห็นได้ว่า การลอยกระทง ส่วนใหญ่จะเป็นการแสดงความกตัญญูระลึกถึงผู้มีพระคุณต่อมนุษย์ เช่น พระพุทธเจ้า เทพเจ้า พระแม่คงคา และบรรพชน เป็นต้น และแสดงความกตเวทิต์ ด้วยการเคารพบูชาด้วยเครื่องสักการะต่าง ๆ โดยเฉพาะการบูชาพระพุทธเจ้าหรือรอยพระพุทธรูป ถือได้ว่าเป็นคติธรรมอย่างหนึ่งที่บอกเป็นนัยให้พุทธศาสนิกชนได้เจริญรอยตามพระบาทของพระพุทธองค์ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แห่งความดีงามทั้งปวงนั่นเอง

จากข้อมูลที่คุณเขียนได้นำเสนอมาโดยสังเขปนี้ ทำให้ผู้เขียนต้องการศึกษาค้นคว้าว่า ประเพณีลอยกระทงมีที่มาและความหมายอย่างไร คติความเชื่อ คุณค่าในประเพณีลอยกระทงตามแนวทางพระพุทธศาสนา

ที่มาประเพณีลอยกระทง

ประเพณีลอยกระทง เป็นเทศกาลของกลุ่มชาติพันธุ์ไทตะวันตกเฉียงใต้รวมทั้งประเทศไทย ตรงกับวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ ตามปฏิทินจันทรคติไทย ประเพณีนี้กำหนดขึ้นเพื่อเป็นการบูชาพระพุทธเจ้า พระพุทธรูป พระอุปคุต สะเดาะเคราะห์และขอขมาต่อพระแม่คงคา ทั้งนี้ในอินเดียประชาชนจะบูชาเทวดาในคติฮินดูที่ตนนับถืออันประกอบไปด้วย พระวิษณุ, พระลักษมี, พระวรุณ, พระสมุทรา ในวันที่ ๑๘ ของเดือน ๑๑ เป็นประจำ หรืออีกประเพณีในการบูชาพระศิวะ ในช่วงเทศกาลศิวะราตรี ช่วงเดือน

^๖ พระมหาสิทธิการ, หลักสูตรนักธรรมและธรรมศึกษาชั้นตรี รวมทศวิทยา, (กรุงเทพมหานคร: เลียงเชียง, ๒๕๔๙), หน้า ๕๖.

กุมภาพันธ์ถึงเดือนมีนาคมของทุกปี ซึ่งส่วนใหญ่แล้วมักจะบูชาเทพเจ้าที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการประกอบอาชีพในวิถีชีวิตของคนในถิ่นนั้น ๆ เป็นหลัก แต่เทศกาลนี้มีร่องรอยหลักฐานย้อนไปถึงจีนที่มักจะทำกระทงใส่อาหารลงไปลอยเพื่ออุทิศให้แก่ดวงวิญญาณของบรรพบุรุษที่แม่น้ำฮวงโหหรือแม่น้ำเหลืองนั่นเอง ในเมียนมาร์ (พม่า) ในช่วงออกพรรษาจะทำภาชนะดินหรือหยวกกล้วยใส่เทียนจุดไฟลอยไปเพื่อบูชาพระอุปคุต และพระยานาคที่สะตือทะเล ในส่วนของประเทศกัมพูชา เมื่อถึงวันขึ้น ๑๔, ๑๕ ค่ำ แรม ๑, ๒ ค่ำ เดือน ๑๒ ก็จะจัดทำกระทงใส่อาหารคาวหวานไปลอยน้ำเพื่อทำบุญอุทิศให้เปรตและระลึกถึงวงศ์ตระกูลผู้ล่วงลับ และในลาวในช่วงออกพรรษาจะพากันลอยดวงไฟเพื่อบูชาพระพุทธเจ้าและอุทิศให้กับบรรพบุรุษผู้ล่วงลับกับทั้งเปรตชนทั้งหลายด้วย^๓

ประเพณีลอยกระทงในประเทศไทย แม้ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าประเพณีลอยกระทงในประเทศไทยเริ่มมีมาแต่ครั้งใด มีขั้นตอนพิธีอย่างไร แต่การลอยกระทงก็นับเป็นนักขัตฤกษ์ งานรื่นเริงทั้งของหลวงและของราษฎรมาตั้งแต่อดีต สมัยสุโขทัย มีข้อความระบุในศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ ๑ หรือศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง ด้านที่ ๒ ว่า “...ดูท่านเผาเทียนเล่นไฟ เมืองสุโขทัยนี้ ดังจักแตก...”^๔ ซึ่งข้อความนี้กล่าวถึงความยึดมั่นในพุทธศาสนาของชาวสุโขทัยทุกหมู่เหล่า ในช่วงทำบุญขึ้นชาสุโขทัยจะพากันจัดแต่งบิوارกฐินแห่แหนจากอรัญญิกเข้ามาในเมือง มีผู้คนจำนวนมากเบียดเสียดเข้ามาทางประตูเมืองทั้งสี่ด้านเข้าสู่ภายในกำแพงเมืองเพื่อดูการเผาเทียนเล่นไฟ จากข้อความตอนนี ทำให้มีผู้สันนิษฐานว่าการเผาเทียน เล่นไฟ น่าจะหมายถึง การเฉลิมฉลองด้วยดอกไม้ไฟหรือพลุไฟประเภทต่าง ๆ ในช่วงหลังเทศกาลกฐิน และยังอาจหมายถึงการเล่นดอกไม้ไฟในเทศกาลลอยโคม ลอยประทีป หรือลอยกระทงก็ได้ เนื่องจากเนื้อความในจารึกกล่าวถึงระยะเวลาที่ทำพิธีกรรมดังกล่าวคือ ๑ เดือนหลังออกพรรษา ซึ่งตรงกับกลางเดือน ๑๒ อันเป็นช่วงเวลาที่มีการลอยกระทงพอดี นอกจากนี้แล้วไม่ปรากฏหลักฐานร่วมสมัยที่กล่าวถึงประเพณีลอยกระทง หรือพิธีกรรมอื่นใดที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับการลอยกระทง^๕

สมัยอยุธยา กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีที่มีสภาพทางภูมิศาสตร์เป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำและมีน้ำท่วมนานหลายเดือน จึงมีการสร้างสรรค์ประเพณีเกี่ยวกับน้ำให้เป็นประเพณีหลวง ดังปรากฏหลักฐานจากเอกสารที่ระบุว่ามิพิธีหลวงเกี่ยวกับน้ำหลายพิธีเพื่อความมั่นคงของบ้านเมืองและความอุดมสมบูรณ์ในการประกอบอาชีพของราษฎร อีกทั้งมีกระบวนเรือพยุหยาตราทางชลมารคเพื่อการประกอบพระราชพิธีโดยเฉพาะ ดังปรากฏความในโคลงทวาทศมาสที่มีการกล่าวถึงประเพณีไล่ชลหรือไล่น้ำเพื่อ

^๓ อาพันชนิตย์ ศิยานนท์, “ประเพณีลอยกระทง”, ใน วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี, หน้า ๑-๑๗.

^๔ กรมศิลปากร, **ประชุมจารึก ภาคที่ ๔ จารึกสุโขทัย**, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๔๘), หน้า ๕๔.

^๕ ศรีศักร วัลลิโภดม, “เผาเทียนเล่นไฟ”, ใน **สารานุกรมสุโขทัยศึกษา** (เล่ม ๒ ผ - ฮ), (นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๙), หน้า ๕ - ๖.

จึงวอนให้น้ำลดลงก่อนฤดูกาลเก็บเกี่ยว อีกทั้งยังพบหลักฐาน ที่กล่าวถึงการชักโคม ลอยโคม แขนโคม จองเปรียง ลดชุดลอยโคมลงน้ำ และลอยประทีปซึ่งเป็นพิธีหลวงตามคติเนื่องในศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู เรียกว่า พิธีจองเปรียง โดยการนำไขข้อโคทาเข้ากับเทียนในโคม ๓ โคม แล้วยกโคมขึ้นแขวนบนเสา เมื่อบูชาครบ ๓ วันจึงชักโคมลง แล้วเอาโคมนั้นทำเป็นแพลอยน้ำไปเพื่อบูชา พระอิศวร พระพรหม พระนารายณ์ อันเป็นต้นแบบของการลอยกระทงในภายหลัง^{๑๐}

สมัยรัตนโกสินทร์ ประเพณีลอยกระทงเป็นประเพณีที่ได้รับความนิยมกันอย่างแพร่หลาย นับตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งเป็นช่วงที่บ้านเมืองมีความมั่นคง การศึกษาสังคมลดลง การค้าสร้างความมั่งคั่งอย่างมาก พระองค์โปรดให้มีการฟื้นฟูประเพณี และพิธีกรรมสำคัญขึ้นใหม่ ทรงพระราชนิพนธ์เรื่อง นางนพมาศ หรือตำรับ ท้าวศรีจุฬาลักษณ์ โดยสมมติให้เนื้อเรื่องเกิดขึ้นในยุคพระร่วงเจ้ากรุงสุโขทัย มีนางนพมาศเป็นพระสนมเอกของพระร่วงได้คิดประดิษฐ์กระทงใบตองเป็นรูปดอกบัวกมุทขึ้นมา เพราะเชื่อว่าเป็นดอกบัวพิเศษที่บานในเวลากลางคืน เพียงปีละครั้ง จึงสมควรทำเป็นกระทงแต่งประทีปลอยไปถวายสักการะ รอยพระพุทธบาทซึ่งประดิษฐานอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำนัมมทานที ซึ่งเมื่อพระร่วง^{๑๑}

ปรากฏในหลักฐานของตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ไว้ว่า “ครั้นวันเพ็ญเดือน ๑๒ ข้าน้อยได้กระทำโคมลอย คิดตกแต่งให้งามประหลาดกว่าโคมสมณก้านัลทั้งปวงจึงเลือกผกาเกสรสีต่าง ๆ มาประดับเป็นรูปกระทงทุกกลีบบานรับแสงจันทร์ใหญ่ประมาณเท่ากงระตะ ล้วนแต่พรรณดอกไม้ซ้อนสีสลับให้เป็นลวดลาย...” เมื่อสมเด็จพระร่วงเจ้าได้เสด็จฯ ทางชลมารค ทอดพระเนตรกระทงของนางนพมาศก็ทรงพอพระราชหฤทัย จึงโปรดให้ถือเป็นเยี่ยงอย่าง และให้จัดประเพณีลอยกระทงขึ้นเป็นประจำทุกปี โดยให้ใช้กระทงดอกบัวแทนโคมลอย ดังพระราชดำรัสที่ว่า “ตั้งแต่นี้สืบไปเบื้องหน้า โดยลำดับกษัตริย์ในสยามประเทศถึงกาลกำหนดนักขัตฤกษ์วันเพ็ญเดือน ๑๒ ให้ทำโคมลอยเป็นรูปดอกบัว อุทิศสักการบูชาพระพุทธบาทนัมมทานทีตราบเท่ากาลลาวสาน”^{๑๒} พิธีลอยกระทงจึงเปลี่ยนรูปแบบตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

ส่วนในหนังสือ พระราชพิธีสิบสองเดือน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระบุถึงการเรียกประเพณีลอยกระทงของหลวง กลางเดือน ๑๑ และกลางเดือน ๑๒ ว่า “การลอยพระประทีป” ถือเป็นราชประเพณี อย่างหนึ่งอันเป็นการรื่นเริงทั่วไป และเป็นเรื่องสำราญพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว อีกทั้งเป็นที่สนุกสนานของข้าราชการฝ่ายหน้า และฝ่ายใน

^{๑๐} พืพัฒน กระแจะจันทร์, “ลอยสะเปา ลอยประทีป ยี่เป็งล้านนา”, ใน ลอยกระทง เรือพระราชพิธี วัฒนธรรมน้ำรวมราก, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรไทย, ๒๕๕๘), หน้า ๖๘ - ๘๒.

^{๑๑} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๒๗), หน้า ๑๒๕.

^{๑๒} กรมศิลปากร, นางนพมาศ หรือ ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์, หน้า ๗.

แต่ไม่ถือว่าเป็นพระราชพิธี เนื่องจากไม่มีการประกอบพิธีสงฆ์ และพิธีพราหมณ์อันใดมาข้องเกี่ยวกับการลอยพระประทีป นับแต่นั้นมา ในวันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ จึงมีการลอยพระประทีปของราชสำนัก เพื่อเป็นการสืบสานราชประเพณีนี้เรื่อยมา แม้ว่า “ลอยกระทง” ในส่วนพิธีหลวงจะเพิ่งปรากฏอย่างเป็นทางการ แต่ส่วนราษฎรซึ่งมีวิถีชีวิตผูกพันกับสายน้ำนับแต่เกิดจนตาย คงจะทำพิธีขอขมาและขอขอบคุณสายน้ำสืบต่อกันมาเป็นเวลานานแล้ว โดยอาจไม่ได้มีชื่อเรียกอย่างเป็นทางการ ทั้งนี้เพราะไม่ได้มีขั้นตอนพิธีแต่อย่างใด ปัจจุบันการลอยกระทง จัดในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ ซึ่งเป็นฤดูน้ำหลาก มักลอยในเวลากลางคืน เป็นการบูชาพระรัตนตรัยและรอยพระพุทธรูป ณ ริมฝั่งแม่น้ำมณฑลบุรีศรีนครวัดอมรินทร์ ทั้งยังเป็นการขอขมาต่อพระแม่คงคาที่มนุษย์ได้ใช้ดื่มกินและชำระร่างกาย ขณะเดียวกันก็จัดเป็นนักขัตฤกษ์รื่นเริงทั่วไปของชนทั้งปวง ซึ่งในงานมักจัดให้มีการประกวดกระทงและประกวดนางนพมาศด้วย^{๑๓}

ดังนั้น ประเพณีลอยกระทงนี้จึงสามารถนับได้ว่าเป็นวัฒนธรรมประเพณีที่ได้รับอิทธิพลสืบ ๆ กันมาแล้วนำมาปรับให้เข้ากับความเชื่อวัฒนธรรมวิถีชีวิตของคนในพื้นที่นั้น ๆ จึงทำให้ประเพณีลอยกระทงของแต่ละพื้นที่มีชื่อเรียกมีพิธีกรรมที่แตกต่างกันออกไปตามประเทศนั้น ๆ เช่น ประเทศไทยเมื่อหันมานับถือพระพุทธศาสนาแล้วก็ประยุกต์ตามความศรัทธาบูชาพระพุทธบาท เป็นต้น แต่จุดที่สำคัญที่สุดนั้นคือการแสดงออกถึงวิถีชีวิตที่ผูกพันกับสายน้ำในสถานะอ้อมกินชำระล้างตลอดไปจนถึงการประกอบอาชีพและเป็นเสมือนสื่อกลางระหว่างมนุษย์กับพระพุทธเจ้า เทวดา อีกทั้งบรรพชนอีกด้วยนั่นเอง

ความหมายของการลอยกระทง

จากพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ ได้ให้ความหมาย คำว่า ลอย หมายถึง ‘อยู่บนผิวน้ำ’ ส่วน กระทง มีหลายความหมาย หนึ่งในนั้นคือ ‘ภาชนะเย็บด้วยใบตองหรือใบไม้ที่สามารถลอยบนน้ำในช่วงเทศกาลลอยกระทง’ มากไปกว่านั้น สำนักงานราชบัณฑิตยสภารายงานคำว่า กระทง มีที่มาจากคำในภาษาจีนเก่า ซึ่งหมายถึงภาชนะพิธีกรรมหรือโคมไฟ^{๑๔}

คติความเชื่อในประเพณีลอยกระทงตามแนวทางพระพุทธศาสนา

เมื่อพระพุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามายังภูมิภาคนี้ คติความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับการลอยกระทงเพื่อขอขมาและขอบคุณสิ่งที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติจึงแปรเปลี่ยนไป โดยการปรับให้เข้ากับคติความเชื่อของศาสนา ที่นับถือตามบริบทของแต่ละพื้นที่ ซึ่งคติความเชื่อเกี่ยวกับประเพณีลอยกระทงของไทยมีอยู่หลายตำนาน ส่วนใหญ่เป็นเรื่องราวที่ผูกขึ้นภายหลังการเข้ามาของศาสนาต่าง ๆ ในดินแดนแถบนี้ มีตำนาน

^{๑๓} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน, หน้าที่ ๑๒๖.

^{๑๔} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด อรุณการพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๕๗๘.

ทั้งที่เป็นเรื่องราวท้องถิ่น เรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาที่เล่าขานเป็นที่รู้จักกันแพร่หลาย เช่น ตำนานกาเผือก ตำนานการบูชาพระจุฬามณี ตำนานการรับเสด็จพระพุทธเจ้าจากเทวโลก ตำนานการบูชารอยพระพุทธบาท และตำนานการบูชาพระอุปคุต

ตำนานกาเผือก เมื่อครั้งดึกดำบรรพ์มีกาเผือกสองตัวผิวเมียวทำรังอยู่บนต้นไม้ในป่าหิมพานต์ใกล้ฝั่งแม่น้ำ วันหนึ่งกาตัวผู้ออกไปหากินแล้วหลงทางกลับรังไม่ได้ปล่อยให้นางกาตัวเมียซึ่งกกไข่อยู่ ๕ ฟองรอด้วยความกระวนกระวายใจ ทันทันนั้นมีพายุใหญ่พัดมาโดนรังกระจัดกระจายจนไข่ทั้ง ๕ ฟองตกลงในน้ำ ด้านแม่กาถูกลมพัดไปอีกทางหนึ่ง ครั้นเมื่อย้อนกลับมาไม่เห็นฟองไข่จึงร้องไห้จนขาดใจตาย ไปเกิดเป็นท้าวพกาพรหมอยู่ในพรหมโลก ส่วนไข่ทั้ง ๕ ฟองนั้น ลอยน้ำไปคนละทิศคนละทาง ต่อมาแม่ไก่แม่นาค แม่เต่า แม่โค และแม่ราชสีห์ได้มาพบเข้า จึงนำไปรักษาไว้ตัวละฟอง ครั้นถึงกำหนดไข่ทั้งหมดฟักออกมาเป็นมนุษย์ ไม่มีฟองใดเกิดมาเป็นลูกกาเลย โดยกุมารทั้ง ๕ มีนามว่า กุกสันโธ (วงศ์ไก่), โกนาคมโน (วงศ์นาค), กัสสป (วงศ์เต่า), โคตโม (วงศ์โค) และเมตเตยยะ (วงศ์ราชสีห์) ต่อมากุมารทั้ง ๕ ต่างเห็นโทษภัยในการเป็นฆราวาสและเห็นอานิสสงส์ในการบรรพชา จึงออกบวชเป็นฤๅษี ๕ ตน เมื่อได้มีโอกาสพบปะกันและถามถึงนามวงศ์และมารดาของกันและกันจึงทราบว่าเป็นพี่น้องกัน จากนั้นทั้งหมดได้ตั้งจิตอธิษฐานว่า ถ้าหากต่อไปได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ขอให้ความทราบไปถึงนางกาเผือกผู้เป็นมารดาและด้วยแรงอธิษฐานนั้นท้าวพกาพรหมจึงเสด็จมาจากเทวโลกแปลงเป็นกาเผือก แล้วเล่าเรื่องราวให้ฟังพร้อมบอกว่า หากคิดถึงมารดาเมื่อถึงวันเพ็ญเดือน ๑๑ และเดือน ๑๒ ให้เอาด้ายดิบผูกไม้ต้นกา ปักรูปเทียนบูชาลอยกระทงในแม่น้ำเพื่อแสดงความระลึกถึง นับแต่นั้นมาจึงมีการลอยกระทงเพื่อบูชาท้าวพกาพรหม และเพื่อบูชารอยพระพุทธบาทซึ่งประดิษฐานอยู่ริมฝั่งแม่น้ำนัมมทานที ส่วนฤๅษีทั้ง ๕ ตน ต่อมาได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์ ได้แก่ พระกุกสันโธ พระโกนาคมโน พระกัสสปะ พระสมณโคตม และ พระศรีอริยเมตไตรย ซึ่งองค์สุดท้ายในภัทรกัปจะมาบังเกิดในอนาคตกาล^{๑๕}

ตำนานการบูชาพระจุฬามณี เมื่อครั้งที่เจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกจากกรุงกบิลพัสดุ์ในเวลากลางดึกด้วยม้ากัณฐกะพร้อมนายฉันทะมเหศวรเสด็จ เมื่อข้ามฝั่งแม่น้ำอนามายามรุ่งอรุณและพ้นเขตกรุงกบิลพัสดุ์แล้ว จึงเสด็จลงประทับเหนือหาดทรายขาวสะอาด และตรัสแก่นายฉันทะให้นำเครื่องประดับและม้ากัณฐกะกลับพระนครเพราะทรงตั้งพระทัยจะบรรพชา ทรงตัดพระเมาลีแล้วโยนขึ้นไปบนอากาศ พระอินทร์ได้นำผอบทองมารองรับพระเมาลีไว้ แล้วนำไปบรรจุยังพระจุฬามณีเจดีย์สถานในเทวโลก มนุษย์ทั้งหลายจึงทำการลอยกระทงเพื่อบูชาพระจุฬามณีและบูชาพระศรีอริยเมตไตรยด้วย ตำนานการรับเสด็จพระพุทธเจ้ากลับจากเทวโลก เมื่อครั้งที่เจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกบวชจนได้บรรลุอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ

^{๑๕} รัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, แปลโดย แสง มนวิฑูร, (กรุงเทพมหานคร: ไร่ไทย เพรส, ม.ป.ป.), หน้า ๒๔๓.

แล้วได้เสด็จ ไปจำพรรษาอยู่บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพื่อทรงเทศนาธรรมโปรดพระพุทธมารดา ครั้นเสด็จกลับลงสู่โลกมนุษย์ เหล่าทวยเทพและประชาชนทั้งหลายได้พร้อมใจกัน ทำการสักการบูชาด้วยทิพย์บุปผามาลัย การลอยกระทงตามตำนานนี้จึงเป็น การรับเสด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจากดาวดึงส์พิภพ^{๑๖}

ตำนานการบูชารอยพระพุทธบาท ริมฝั่งแม่น้ำนัมมทานที ตามพุทธประวัติกล่าวว่า “เพื่อจะสงเคราะห์มหาชน พระศาสดาประทับ ๒-๓ วันในที่นั้นเอง และทรงยังอรุณให้ตั้งขึ้นในพระมหาคันธกุณีนั่นแหละ เมื่อประทับในที่นั้น ๒-๓ วันแล้วก็เสด็จเที่ยวบิณฑบาตในหมู่บ้านพ้อคำแล้วตรัสสั่งให้พระปุลณเถระกลับไปว่า เธอจงอยู่ในที่นี้แหละ ในระหว่างทางมีแม่น้ำชื่อนิมมทา ได้เสด็จไปถึงฝั่งของแม่น้ำนั้น นิมมทานาคราชถวายการต้อนรับพระศาสดา ทูลเสด็จเข้าสู่ภพนาครได้กระทำสักการะพระรัตนตรัยแล้ว พระศาสดาทรงแสดงธรรมแก่นาคราชนั้นแล้ว ก็เสด็จออกจากภพนาคร นาคราชนั้นกราบทูลขอว่าได้โปรดประทานสิ่งที่พึงบำเรอแก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด พระพุทธเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงแสดงบทเจดีย์รอยพระพุทธบาทไว้ที่ฝั่งแม่น้ำนัมมทา รอยพระพุทธบาทนั้นเมื่อคลื่นซัดมาก็ถูกปิด เมื่อคลื่นเลยไปแล้วก็ถูกเปิด กลายเป็นรอยพระพุทธบาทที่ถึงสักการะอย่างยิ่ง”^{๑๗}

ตำนานการบูชาพระอุคุต ตามตำนานเล่าว่าพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งอินเดีย เป็นกษัตริย์ที่มีพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนา มาก โปรดให้สร้างพระสถูปเจดีย์ถึง ๘๔,๐๐๐ องค์ และมีพระราชประสงค์จะนำพระบรมสารีริกธาตุไปบรรจุในพระสถูปเหล่านั้น รวมทั้งพระมหาสถูปองค์ใหญ่ ณ ริมฝั่งแม่น้ำคงคาด้วย และโปรดให้มีการเฉลิมฉลองอย่างยิ่งใหญ่เป็นเวลา ๗ ปี ๗ เดือน ๗ วัน แต่ทรงเกรงว่าพญามารจะมาทำลายพิธีและมีเพียงพระอุคุตที่ไปจำศีลอยู่ในสะดือทะเล เพียงองค์เดียวเท่านั้นที่สามารถปราบพญามารได้ ต่อมาพญามารได้มาก่อน พระอุคุตจึงได้ปราบพญามารจนสำนึกและหันมานับถือพระรัตนตรัย จากนั้นพระอุคุตจึงกลับลงไปจำศีลอยู่ในสะดือทะเลตามเดิม นับแต่นั้นมาจึงมีการลอยกระทงเพื่อบูชาพระอุคุต หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า พระบัวเข็ม^{๑๘}

ดังนั้น การลอยกระทงที่มีความเชื่อมโยงกับพระพุทธศาสนามีหลายตำนาน นับตั้งแต่ตำนานกาเหว่า ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะอุบัติขึ้นพระองค์แรก ต่อมาบันทึกวิธีการบูชาพระจุฬามณีที่เป็นที่บรรจุพระเกศาธาตุ บูชารอยพระพุทธบาทในเมืองบาดาลอันเป็นที่อยู่ของพญานาค บูชาพระอุคุตที่จำพรรษาอรุณการอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้าองค์ต่อไป คติความเชื่อเหล่านี้มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น

^{๑๖} เสฐียรโกเศศ (นามแฝง), *เทศกาลลอยกระทง* (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๐), หน้า ๒๓.

^{๑๗} มหามกุฏราชวิทยาลัย, *พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล พระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค ภาค ๔ เล่ม ๒*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๓๔๕.

^{๑๘} อนันต์ จันทร์ประสาธ, “อานิสงส์เพง - ลอยประทีปโคมไฟ”, ใน *สารานุกรม วัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ เล่ม ๑๕*, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสารานุกรม วัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒), หน้า ๒๔๙๑ - ๒๔๙๒.

คุณค่าในประเพณีลอยกระทงตามแนวทางพระพุทธศาสนา

ส่วนคติทางพุทธศาสนาในวันยี่เป็งนั้น ชาวเหนือเชื่อเรื่องอานิสสงส์ยี่เป็ง โดยมีคัมภีร์สำคัญเรื่อง “อานิสสงส์ประทีป” และ “อานิสสงส์ผางประทีป” ที่กล่าวถึง บุญยิ่งใหญ่จากการจุดประทีปบูชาพระรัตนตรัย ในคืนยี่เป็ง ตามตำนานกล่าวถึง ชายยากจนผู้หนึ่งได้นำข้าวเหนียวและแคปหมูถวายพระเถระ ซึ่งชายผู้นี้บิบน้ำมาจากแคปหมูออกมาใส่ในถ้วยดินเผา และฉีกชายเสื้อของตนมาเป็นไส้ เพื่อไว้จุดประทีปบูชา เมื่อพระเถระนำประทีปของเขาจุดถวายพระพุทธเจ้า ได้เกิดแผ่นดินไหวเนื่องจากแรงศรัทธาอันยิ่งใหญ่ ส่งผลให้เจ้าเมืองมาขอแบ่งบุญ และยกทรัพย์สินสมบัติจำนวนมากให้แก่ชายยากจน เมื่อตายไปก็ยังได้ไปเกิด บนสวรรค์ อีกคัมภีร์หนึ่งคือคัมภีร์ “ธัมมกาเผือก” หรือ “อานิสสงส์ประทีปดินกา” ตามตำนาน กาเผือก อันเป็นที่มาของการนำด้ายดิบมาปั่นทำเป็นดินกา เพื่อจุดเป็นประทีปบูชาคุณมารดาในวันเพ็ญเดือนยี่ คัมภีร์อานิสสงส์ผางประทีปและคัมภีร์ธัมม กาเผือกจึงเป็นที่มาของการจุดประทีปบูชาในวันยี่เป็ง โดยชาวบ้านนิยมจุดไว้ตามบ้านเรือน ที่นา หรือวัด บ้างจุดตามจำนวนพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์ บ้างจุดเท่าจำนวนอายุเพื่อความเป็นสิริมงคลซึ่งเป็นสิ่งที่ทำกันต่อมาจนถึงปัจจุบัน^{๑๙} นอกจากนี้ ยังมีคติการลอยกระทงเพื่อบูชาพระอุปคุตที่เชื่อว่าจำศีลอยู่ที่บริเวณสะดือทะเลซึ่งเป็นความเชื่อร่วมกันของชาวเหนือและชาวพม่า คติเรื่อง การลอยกระทงเพื่อบูชารอยพระพุทธบาทที่ประดิษฐานอยู่ในเมืองบาดาล และคติ การปล่อยโคมลอยขึ้นไปบูชาธาตุพระเกศแก้วจุฬามณีบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และการลอยทุกข์ลอยโศกให้หมดไป ภายหลังเมื่อรับเอาคติจากภาคกลางเข้าไปจึงมีความเชื่อเรื่องการขอกภัยพระแม่คงคาด้วย^{๒๐}

การแสดงออกถึงความกตัญญูกตเวที นั้นหมายถึง การที่ได้ระลึกนึกถึงคุณประโยชน์ที่เกิดขึ้นแก่เราก่อนแล้วจึงตอบแทนคุณโยชนนั้นตามแต่ที่เราจะสามารถตอบแทนได้^{๒๑} ivo ว่าจะเป็นการประพฤติตามคำสั่งสอนก็ดี หรือปฏิบัติดูแลตอบกตดี หรือจะเป็นการบูชาบไหว้เซตคุก็ดี นับว่าเป็นกุศลสิ่งดีงาม อันบุคคลควรถือกระทำไว้อย่างสำคัญด้วยว่าปรากฏความตามในธรรมวิภาคว่า “ผู้มีความกตัญญูกตเวทีนี้เป็นบุคคลผู้หาได้ยาก”^{๒๒} และอีกนัยหนึ่งความกตัญญูนี้เป็นเครื่องหมายของคนดี ดังความที่สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทวมหาเถร) ทรงประพันธ์ไว้ว่า “นิมิต্ত สาธุรูปานัง กตัญญูกตเวที” แปลความได้ว่า “ความกตัญญูกตเวทีเป็นเครื่องหมายของคนดี”^{๒๓}

^{๑๙} อุดม รุ่งเรืองศรี, “อานิสสงส์ประทีป/ประทีป”, ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ เล่ม ๑๕, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒) หน้า ๒๔๘๖.

^{๒๐} มณี พยอมยงค์, ประเพณีสิบสองเดือนล้านนา, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (เชียงใหม่: ส. ทรัพย์การพิมพ์, ๒๕๔๗)

^{๒๑} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๘, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธรรม, ๒๕๕๙), หน้า ๓.

^{๒๒} อก.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๒๐/๑๑๔.

^{๒๓} พระมหาสิทธิการ, หลักสูตรนิกกรรมและธรรมศึกษาชั้นตรี รวมทุกวิชา, หน้า ๑๕๘.

ฉะนั้นแล้วการกระทำที่แสดงออกอย่างใดอย่างหนึ่งดังที่กล่าวมาข้างต้น ย่อมเป็นการแสดงออกให้เห็นความกตัญญูตเวทีของตัวเราที่เป็นคนดีมีการสำนึกและแสดงตอบแทนในพระคุณทั้งสิ้น โดยเฉพาะคุณค่าที่วัฒนธรรมไทยได้ยกขึ้นมาบูชาเพื่อแสดงออกให้เห็นถึงความเห็นอกเห็นใจเข้าอกเข้าใจในการใช้สอยทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดประโยชน์ในการดำเนินชีวิต^{๒๔} ทั้งนี้ก็มักยกคำว่าแม่ขึ้นเป็นตัวแทนของผู้มีพระคุณอย่างยิ่ง เช่น น้ำนี้เป็นแม่พระคงคา นาข้าวเป็นแม่พระโพสพ พื้นดินหนาเป็นแม่พระธรณี เป็นต้น^{๒๕} เพราะวิถีชีวิตอาศัยดิน น้ำ ข้าวในการดำรงอยู่ เมื่อถึงคราววันเพ็ญอันหมายถึงวันที่ดวงจันทร์ให้แสงสว่างเต็มดวงในเดือนสิบสองนักษัตรยังไม่ลดลงไปมาก ฝนนี้ก็ขาดเว้นไปแล้ว เข้าสู่เหมตฤดูหนาวกลางวันก็ไม่ร้อนมากนัก กลางคืนก็เย็นสบาย จึงนับว่าเป็นโอกาสที่ดีที่จะได้ออกมาแสดงถึงความบูชาในพระคุณของแม่พระคงคาอย่างยิ่งในยามราตรีค่ำคืนเป็นยิ่งนัก ชาวไทยจึงชวนกันออกมาติดต่อดื่มน้ำตกต่างระดับประดากระหนจากใบตองดอกไม้ของหอมและรูปเทียน^{๒๖} เสมือนเมื่อเรานึกถึงพระคุณของใครแล้วย่อมที่จะกระทำตอบแทนด้วยการบูชา โดยมีสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นต้นเป็นประธานที่ว่า เวลาใดนึกคุณของพระรัตนตรัยก็จะน้อมนำดอกไม้รูปเทียนไปบูชาสักการะพระพุทธรูป หรือเมื่อจะไปหาผู้ใหญ่ที่ตนนับถือก็มักจะมียี่สิบของไปฝากท่านนั่นเอง กระทั่งเป็นสื่อแทนเครื่องบูชาสักการะในพระคุณอันมีมากมายหลายประการที่ได้อาศัยน้ำใช้ดื่มกิน ชำระล้างมลทินเศร้าหมองให้หมดไป ตระหนักให้พระคุณที่ได้อาศัยน้ำหล่อเลี้ยงวิถีชีวิตของตนไม่ว่าจะเป็นชนชั้นวรรณะใดย่อมอาศัยน้ำนี้หล่อเลี้ยงตนมา เมื่อตรึกตรองการถึงพระคุณที่ได้อาศัยน้ำนี้การณเลี้ยงชีวิตทั้งช่วยเหลือในกิจของตนนานาแล้ว จึงได้ออกมาบูชาในพระคุณของแม่พระคงคาที่กรุณาเกื้อหนุนถึงจะเป็นเพียงสิ่งที่ไม่มีความมีชีวิตแต่ก็เป็นสิ่งที่เกื้อหนุนต่อชีวิตทั้งหลายจึงไม่ควรประมาทสาธุศลอันได้เลย อันเป็นเหตุให้ได้ทำเครื่องสักการะบูชากระหนดอกไม้รูปเทียนมากสักการะ และตระหนักให้พระคุณของน้ำทุกหยางหยดสิ้นมิเคยเสื่อม อีกทั้งยังจะได้ชวนกันขอขมาภัยในการที่ได้ใช้น้ำในทางมิควร ชำระล้างคุณมูลอันไม่ประสงค์ล้างคราบและเหงื่อตนขจัดรอยอันโสมนมทั้งของคนหรืออื่นใด

เมื่อจะรวมความกล่าวคุณค่าของประเพณีลอยกระทงในพระพุทธศาสนาไว้แล้ว สามารถกล่าวโดยสรุปได้ว่า การลอยกระทงนี้เป็นการแสดงออกถึงความกตัญญูตเวทีธรรมที่ชาวนานี้ได้กระทำแสดงตอบแทนพระคุณของน้ำทุกหยาดหยดโดยปรารถนาได้ ๓ ประการ คือ (๑) นึกถึงคุณประโยชน์ของน้ำที่ตน

^{๒๔} อาพันชนิตย์ ศิยานนท์, “ประเพณีลอยกระทง”, ใน วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี, หน้า ๑๒๔.

^{๒๕} สุจิตต์ วงษ์เทศ, ไม่มีนางนพมาศ ไม่มีลอยกระทง สมัยสุโขทัย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๓๔), หน้า ๕.

^{๒๖} กระทรวงวัฒนธรรม กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, ลอยกระทง, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงาน กิจการโรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก, ๒๕๕๗), หน้า ๒.

ได้ใช้ (๒) ตอบแทนให้ด้วยการบูชา (๓) ขอรักในการกระทำเคยได้ล่วงเกิน อันเป็นส่วนหนึ่งของการแสดงออกถึงความกตัญญูตเวทีนั่นเอง

สรุป

ประเพณีลอยกระทง เป็นเทศกาลของกลุ่มชาติพันธุ์ไทตะวันตกเฉียงใต้รวมทั้งประเทศไทย ตรงกับวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ ตามปฏิทินจันทรคติไทย ประเพณีนี้กำหนดขึ้นเพื่อเป็นการบูชาพระพุทธรูป พระพุทธรูป พระอุปคุต สะเดาะเคราะห์และขอขมาต่อพระแม่คงคา ประเพณีลอยกระทงนี้จึงสามารถนับได้ว่าเป็นวัฒนธรรมประเพณีที่ได้รับอิทธิพลสืบ ๆ กันมา แล้วนำมาปรับให้เข้ากับวัฒนธรรมวิถีชีวิตของคนในพื้นที่นั้น ๆ จึงทำให้ประเพณีลอยกระทงของแต่ละพื้นที่มีชื่อเรียกมีพิธีกรรมที่แตกต่างกันออกไปตามประเพณีนั้น ๆ เช่น ประเทศไทยเมื่อหันมานับถือพระพุทธศาสนาแล้วก็ประยุกต์ตามความศรัทธาบูชาพระพุทธรูป เป็นต้น แต่จุดที่สำคัญที่สุดนั้นคือ การแสดงออกถึงวิถีชีวิตที่ผูกพันกับสายน้ำ ในสถานะอันกินขำระลัดตลอดไปจนถึงการประกอบอาชีพ และเป็นเสมือนสื่อกลางระหว่างมนุษย์กับพระพุทธรูป เทวดา อีกทั้งบรรพชนอีกด้วยนั่นเอง การลอยกระทงที่มีความเชื่อโยงกับพระพุทธศาสนา มีหลายตำนานนับตั้งแต่ตำนานกาเหว่า ก่อนที่พระพุทธรูปจะอุบัติขึ้นพระองค์แรก ต่อมานั้นก็วิธีการบูชาพระจุฬามณีที่เป็นที่บรรจุพระเกศาธาตุ บูชารอยพระพุทธรูปในเมืองบาดาลอันเป็นที่อยู่ของพญานาค บูชาพระอุปคุตที่จำพรรษาอยู่การอุบัติขึ้นของพระพุทธรูปองค์ต่อไป คติความเชื่อเหล่านี้มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น เมื่อจะรวมความกล่าวคุณค่าของประเพณีลอยกระทงในพระพุทธศาสนาไว้แล้ว

องค์ความรู้ที่เกิดขึ้นใหม่

โดยสามารถสรุปได้ว่า การลอยกระทงนี้เป็นการแสดงออกถึงความกตัญญูตเวทีธรรมที่ชาวไทยนั้นได้กระทำแสดงตอบแทนพระคุณของน้ำทุกหยาดหยดโดยปรารถนาได้ ๓ ประการ คือ (๑) นึกถึงคุณประโยชน์ของน้ำที่ตนได้ใช้ (๒) ตอบแทนด้วยการบูชาสักการะ (๓) การแสดงออกถึงความกตัญญูตเวทีนั่นเอง ซึ่งให้เห็นการแสดงออกถึงความกตัญญูตเวทีธรรมเป็นสำคัญ อันเป็นคุณธรรมที่แฝงอยู่กับวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามนอกเหนือจากการได้บูชาสักการะพระพุทธรูป

บรรณานุกรม

กรมศิลปากร. นางนพมาศ หรือ ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
ภาคีประดิษฐ์, ๒๕๐๘.

..... ประชุมจารึก ภาคที่ ๔ จารึกสุโขทัย. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๔๘.

กระทรวงวัฒนธรรม กรมส่งเสริมวัฒนธรรม. **ลอยกระทง**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงาน กิจการโรงพิมพ์
องค์การ สงเคราะห์ทหารผ่านศึก, ๒๕๕๗.

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. **พระราชพิธีสิบสองเดือน**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕. กรุงเทพมหานคร:
องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๒๗.

พระมหาสิทธิการ. **หลักสูตรนักรรรมและธรรมศึกษาชั้นตรี รวมทุกวิชา**. กรุงเทพมหานคร: เลียงเชียง,
๒๕๔๔.

พิพัฒน์ กระแจะจันทร์. “ลอยสะเปา ลอยประทีป ยี่เป็งล้านนา” ใน **ลอยกระทง เรือพระราชพิธี
วัฒนธรรมน้ำร่วมรัก**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรไทย, ๒๕๕๘.

ภิญโญ จิตต์ธรรม. “ลอยเคราะห์”. ใน **สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ เล่ม ๔**. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์
การพิมพ์, ๒๕๒๙.

มณี พยอมยงค์. **ประเพณีสิบสองเดือนล้านนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. เชียงใหม่: ส. ทรัพย์การพิมพ์. ๒๕๔๗.

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุธวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุธวิทยาลัย**. กรุงเทพฯ-
มหานคร : โรงพิมพ์ มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุธวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุธวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล พระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค
ภาค ๔ เล่ม ๒**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุธวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

รัตนปัญญาเถระ. **ชินกาลมาลีปกรณ์**. แปลโดย แสง มณีวิฑูร. กรุงเทพมหานคร: จำไทย เพรส. ม.ป.ป.
๒๕๕๐.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด อรุณ
การพิมพ์, ๒๕๕๔.

ศรีศักร วัลลิโภดม. “เผาเทียนเล่นไฟ”. ใน **สารานุกรมสุขุทัยศึกษา เล่ม ๒ ผ - ฮ**. นนทบุรี: มหาวิทยาลัย
สุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๓๙.

สุจิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ. **ไม่มีนางนพมาศ ไม่มีลอยกระทง สมัยสุโขทัย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร:
มติชน, ๒๕๓๔.

เสฐียรโกเศศ (นามแฝง). **เทศกาลลอยกระทง**. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๐.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสนา ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๘.
กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, ๒๕๕๙.

อนันต์ จันทร์ประสาท. “อานิสงส์เเพง – ลอยประทีปโคมไฟ” ใน **สารานุกรม วัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ
เล่ม ๑๕**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสารานุกรม วัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒.

อาพันธ์ ธิยานนท์. “ประเพณีลอยกระทง”. ใน วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชา
โบราณคดี. คณะโบราณคดี: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๑.
อุดม รุ่งเรืองศรี. “อานิสส์ประทีป/ประทีป”. ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ เล่ม ๑๕.
กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒.